

A történetíró és Linné-követő Benkő József

A századok tanúsága szerint kicsi helységeknek is ezernyi lehetőségük adódik, hogy kontinentális hírré tegyenek szert. Vannak olyanok, melyeket a természet bőkezősége tett ismertté, de soknak az ember szerzett messze földre hangzó nevet. Jó és rossz, fenség és gyalázat, alkotás és pusztítás történelmi kavargásában ugyan gyakran pusztta véletlenül múltott, hogy Vaslui a hősiesség, Zágón a hűség, Ermenonville az emberiség sorsa fölötti magányos gondolkodás, Islaz a népakarat jelképe lett, de a helyrajzi esetlegességeken túlmenően már semmiképpen sem tekinthetők a véletlen szeszélyének azok a társadalmi energiák, amelyek akár történelmi tömegjeleneteket mozgattak, akár tettek és magatartásformák magaslataira vezéreltek tehetségeket. Mert úgy igaz, hogy válságos pillanatokban csak áldozatvállaló hősiesség tarthatja meg a szülőföldet, emberbe és tájba fogózó hűség nélkül nem terem művészet, a lét törvényeinek a kutatása nélkül megdermed az elme, tettekész forradalmas elszántság hiányában ábránd marad a társadalmi haladás.

Az erdővidéki Középjajtát kétszáz évvel ezelőtt egy történettudós és botanikus tehetsége és szorgalma juttatta világhírré. Benkő József (1740—1814) ugyan a közeli Bardócon született, de munkásévei nagy részét Középjajtán élte le, s hamvai is ennek a falunak temetőjében kevertek el a szülőföld rögeivel.

Pályája úgy kezdődött, mint annyi más fiatalé, aki tudományra adta a fejét a korabeli Erdélyben. A nagyenyedi kollégiumban tanult, s az volt a terve, hogy nyugat-európai egyetemeken gyarapítja itthon szerzett tudását. Már diákkorában magasan társai fölé emelte olvasottsága, könyvgyűjtő buzgalma, különösen pedig a történelmi források kutatásában megmutatkozó céltudatossága. Még nem hagyta el az iskola padjait, amikor meghalt nagybátyja, a tudós Hermányi Dienes József, akinek könyveit és kéziratait az örökösök árverésre bocsátották. A kótyavetyén utoljára „egy csomó rongyos füstös könyvre került az eladás“, melyért Benkő ígért a legtöbbet: „S ki hinné — írja —, hogy emiatt nemcsak ifjú barátaim, de nagy tiszteletű és híres Ajtai Mihály történet és nyelvtanár úr előtt is nevetség tárgyává lettem. Mindazáltal barátaimtól való e ki-neveztetés, bár nyilván némi pirotság színét viselte, engem nem indított meg; tudtam, hogy mint a tyúk, szemétdombokon nem egyszer találtam már drágagyöngyöt. Most is reméltem.“ Nagy lett aztán elégtétele, midőn történelemtanára egyik előadása alkalmával azon kesergett, hogy a honi reformáció történetének egyik legfontosabb emléke, az erdódi zsinat irományai elkallódtak, s ő a professzori asztalra tehette a limlomból megmentett kódexet, benne az elveszettnek hitt forrással. „Uram bocsáss meg — írja — oly nagy örömmel fogadta, mintha az égből esett volna le; azután pedig tárgymutatóját megtekintvén: ismét és megdicsért, s csak-hogy meg nem csókolt — ő, aki azelőtt engem, mint ama kódex bárgyú

vásárosát lenevetett.“ Látni fogjuk, hogy e kicsi örömeért később még drága árat kellett fizetnie.

Sorsa úgy alakult, hogy a színesen elképzelt világjárásról le kellett mondania, s az enyedi kollégiumot elhagyva nem valamelyik európai tudományos metropolis felé vette útját, hanem apja papi hivatalának átvételére hazament Középjárára. Előbb megpróbálja elhárítani a meghívást, elmondja, hogy „egy próféta is nem kedves a maga hazájában“, s mindaddig nem kíván közszolgálatba lépni, míg „a külös országoknak tudománybeli kincseiből ha csak valami kevés részt“ is nem veszen. Végezetre is nem tud ellenállni a család és falusfelei hívó szavának és huszonhat éves fővel elfoglalja a középjárai parókian nagyapja és édesapja örökét. Ezzel nem adja fel fiatalkori álmát, azt, hogy Erdély múltjának feltárásával és rendszerezésével legyen hasznára a köznek. Történeti kutatásaival párhuzamosan rendszeresen tanulmányozta a növényvilágot. Domidoctus lévén nélkülöznie kellett a szaktudóssá formálódás intézményes kereteit, de elegendő érzéke volt hozzá, hogy a nyomtatott betű segítségével rátaláljon a legbiztosabb célbaérést ígérő, korszerű tudományos utakra. A történetírásban az államismereti iskola metodológiai irányát követte, a botanikában pedig Linnét választotta munkássága ka-lauzául.

Az államismereti iskola új területeket hódított meg a történetírás számára. A források gyűjtését és kronológiai összeillesztését kritikával és értékeléssel egészítette ki. Az események száraz, analisztikus felsorolása helyett okozati összefüggések elemzésébe bocsátkozott, s az időrend formális rendező elvét háttérbe szorítva, megkísérelte szólásra bírni a dolgok logikáját. A politikai, hadi és egyházi események szűkreszabott tematikáját megtoldotta a társadalom anyagi és szellemi élete változatos jelenségeinek a tanulmányozásával s a mindennapi munkás élet múltjára is kiterjesztette a történetkutatás szféráját. Az utilitarizmus szellemének megfelelően nagy súlyt helyezett a honismereti vizsgálódásra, a haza emberalkotta javainak a számbavételére és a természeti kincsekben rejtő jobb megélhetési lehetőségek feltárására. Azon az úton járt, amelyen az államismereti irány szintetikus tudomány rangjára emelte a történetírást.

Benkő József főműve, a *Transsilvania* (mind a nyomtatásban megjelent *általános*, mind pedig a kéziratban maradt *speciális* rész) beszédes bizonyossága annak, hogy a XVIII. század második felében — ha kissé elkésve is — az erdélyi történetírás a maga feladatává tette a történésekben forgolódo ember egész környezetének a tanulmányozását, a társadalmat éppen úgy, mint a természetit.

Középjárára letelepedve először a székelyudvarhelyi kollégium történetét írta meg. Ezt követően Hollandiában jelent meg az *Erdélyi Nagyfejedelemség eddig nagyobbára ismeretlen csoda barlangjainak képe* című munkája, mellyel először hívta fel magára a külföldi tudományos tekintélyek figyelmét. A haarlemi holland Tudós Társaság elismerése jeléül Benkőt tagjai közé választotta.

Öregkori visszaemlékezései szerint már diákkorában elhatározta, hogy egy nagy összefoglaló művet ír Erdély történetéről. Az előzetes tervezés és felkészülés után a XVIII. század hetvenes éveiben lát hozzá a mű megírásához. „Négy év óta — írja az 1777-ben megjelent *Transsil-*

vania előszavában — a hazai dolgok ismeretének vágyától ösztönözötve, Erdély több helyeiről sok írást, ritka emlékeket és leveleket gyűjtöttem össze, és saját kezemmél 400 ívnél többet írtam, melyekből e kötetbe, valamint a következőkbe is sokat beigtattam, s még többet be fogok igtatni Erdélynek Mária Terézia korabeli történelmébe, amelyet születésem évén kezdve megírni elkezdtem.“ Elmondja, hogy munkája közben a felmerülő kérdések tisztázása végett több mint ötszáz tudakozó levelet írt olyanoknak, kiktől adatokat, felvilágosítást vagy legalább útbaigazítást remélhetett. Az előszót ezekkel a szavakkal rekeszti be: „Írtam 1777-ben május 8-án Miklósvár székben, Középjátán, melyet lovas és gyalog székely határörök, s kevés nemesi jobbágy — mind tisztességes emberek laknak; de amely az erdélyi főiskolák, valamint a főrangúak könyvtáraitól messze van, s éppen ezért a hazai dolgok megírására nem eléggé alkalmas.“

A könyv Bécsben jelent meg, a szerző diákkori barátja, a nyomdásszá lett Kapronczai Ádám segítségével. Honoráriumképpen Benkő mindössze harminc példányt kapott a kinyomtatott könyvből, így még a mű érdekében írt leveleinek a postaköltsége sem térült meg. Sikerben egyébként nem volt hiány: hazai és külföldi tudósok meleg szavakkal dicsérték a munkát, de a hatalom urai ismételt kérésére sem tettek semmit, hogy anyagi alapot teremtsenek a második rész, a *Transsilvania Specialis* kiadásához. A közönyre ő újabb munkával válaszolt, s 1781-ben megjelentette Bécsben *Milkovia* című munkáját, melyben a milcovi püspökség alapítását és történetét írta meg, sok középkori oklevelet és helytörténeti adatot hordva össze az egyes egyházközségek múltjából.

Növekvő hírnevének tulajdoníthatjuk, hogy 1787-ben meghívták tanárnak a székelyudvarhelyi kollégiumba. Sok habozás után végül is elfogadta a felkínált tanszéket. Tette ezt már csak azért is, mivel a felvilágosodás gondolatvilágával megegyezően a társadalmi életben fontosnak tartotta a nevelést, s különösen a természettudományos oktatás szükségességét és hasznát igyekezett kortársai előtt hangsúlyozni. Mint falusi pap és egyházmegyei vezető gondoskodó figyelemmel fordul a falusi iskolák felé, mint botanikus gyakorlati növényteni ismeretekre oktatja a brassói gyógyszerészségédeket, és a kolozsvári orvosi intézet botanikai tanszékére készülve *Füvészeti Szikra (Scintilla Botanica)* címen főiskolai kézikönyvet szerkeszt. Rövid székelyudvarhelyi tanárkodása idején a nem kedve szerint ráosztott tantárgyak oktatása mellett arra törekszik, hogy hasznos ismeretekkel vértesse fel tanítványait, s ugyanakkor a tudománynépszerűsítésnek olyan rejtett útjait fedezi fel, melyeken haladva a nagyközönség számára is hozzáférhetővé tesz korszerű természet-tudományos ismereteket.

1783-ban Teleki Sámuelnek azt javasolja, hogy az egyházi vizitációkat használják fel a papok és tanítók műveltségének ellenőrzésére, az iskolák munkájának megjavítására. Ilyen alkalmakkor a megvizsgáltak „adnák elő könyveiknek katalógusait, hogy mind azoknak számát, mind haszonvehetőségeket meg lehetne ítélni, mind pedig azt, ha újítják-é, szaporítják-é?“ Felfigyel az erdélyi nevelés hagyományos kórságára: a *kirakatvizsgákra*. A tanítók rendszeres munka helyett vizsgai produkciókkal ámitják a szülőket és a hatóságokat; a kevés hasznú „szokott exa-

menek, melyekre, mint valamely színmutatásokra készítettnek a tanulók“, úgy távoztathatók el, ha gondosabban megszervezzük az oktatói, nevelői tevékenység ellenőrzését.

Különösen búsította a természettudományos oktatás elmaradottsága. 1775-ben az erdélyi főkormányshéknak ezeket írta: „Ebben a mi boldog és tudományoknak való századunkban, midőn a természetnek növényországa törvényeit Európa minden szögletében szorgalommal tanulják, csak a mi Erdélyünk van arra kényszerítve, hogy néhány tudósunkat kivéve, az iskolai ifjúság rendkívüli kárára azt sem tudjuk mi értendő a természetrajz neve alatt.“

Noha a kollégiumi nevelésben Apáczai Csere János óta kezdeményésekben cseppet sem szűkülődő hagyományai vannak a természettudományok iskolai meghonosításának, minden ilyen természetű vállalkozás a legszorosabb értelemben véve egyéni jellegű, s a rendszeresség és intézményesség ebben a tekintetben is még hosszú ideig várat magára. Benkő is önjerejére utalva ismerkedett meg a korszerű botanikával. Karl von Linné volt a mestere, akinek műveit egész fiatalon megismerte. s kinek módszere egyszeriben magával ragadta a feltűnő rendszerező késégű fiatalembert.

A botanikában is azt művelte, mint a történettudományban: anyagot gyűjtött és rendszerezett. S a két tudománynak személyében való találkozásá azért is érdekes, mivel jórészt az államismereti történetíráshoz nélkülözhetetlen adatok felkutatása sarkallja a növénytani, barlangtudományi ismeretekben való elmélyülésre. A maig kiadatlan *Transsilvania Specialis* (csak Hunyad megyét és Udvarhely széket tárgyaló két fejezet jelent meg 1901-ben, illetőleg 1944-ben) is Erdély helységek szerint tagolóđó történelmét úgy adja elő, hogy a politikai, köztörténeti, művelődéstörténeti, néprajzi, közigazgatás- és jogtörténeti adatok mellett kitér a termelés kérdéseire (földművelés, állattenyésztés, műipar, háziipar, bányák), ismerteti az altalaj kincseit (ásványokat, borvizeket), nemkülönben a növénytakarót és az állatvilágot. Ebben az összefüggésben egészen magától érteđő, hogy nagy botanikai rendszerét, a Linné szellemében szerkesztett *Flora Transsilvanicát* egyidőben írta történelmi főművével, a *Transsilvaniával*.

A tudományban két segédeszközt vett leginkább igénybe: a gyaloglást és a levélírást. Bejárta Erdély hegyeit és völgyeit, s ahová nem jutott el, vagy ahonnan pótlólag volt szüksége újabb információra, levelet menesztett. Levelei maig sincsenek összegyűjtve, de az ismertek is bizonyítják, hogy nem csupán a tájékozódás mechanikus eszközének, hanem műformának tekintette a levélírást.

A tanári katedra minden hozzá fűzött remény ellenére nem hozta meg Benkő József számára a tudományos munkához nélkülözhetetlen nyugalmat, sőt az emberi gonoszság és rosszindulat egyre nehezebbé tette számára az élet pusztá elviselését. A pletyka, a rágalom sok máshoz hasonlóan őt sem kímélte. Irigyei támadtak, akik tudományos hírnevét is kikezdték. Külföldet járt pályatársai nem tudták elviselni, hogy a domidoc-tus Benkő tudásban és szellemi sikerben felülkerekedett rajtuk. Kicsinyességükben azt kezdték hírelni a diákok között, hogy Benkő műveiben nincs semmi maga alkotta eredetiség, mivel azok nem egyebek, mint az enyedi diákéveiben megvásárolt Hermányi Dienes kéziratának a maga

nevéen való világ elé bocsátása. Az erdödi zsinatról írt munkája előszavában haragos szavakkal védi meg becsületét: „Hermányit nálamnál senki forróbban nem tiszteli, s mindig hálával vallom meg, hogy neki sokat köszönök, kivált a szent szónoklatokban, melyekben a legnagyobb mester volt; de hogy Erdély tulajdonképpeni történelmét, közjogát és földrajzát illetőleg irányában semmivel sem tartozom, bizonyosságom 1) az Isten, 2) lelkiismeretem, 3) a haza tudományos férfiaiival való több kötetre menő levelezésem, amelyek a haza legkülönfélébb dolgairól való tudományos feleleteket foglalják magukban. Hány tanúbizonyosságom nincs nekem erre nézve a hazai tudósok között?! 4) Az ő halála után történt igen sok és nevezetes változások. 5) Mindazok, akik az én tanulmányaimat közelebről ismerik, szemmel látó bizonyosságaim lehetnek.“

Helyzete annyira elmérgesedett, hogy végül is el kellett hagynia Székelyudvarhelyt. Megválva a tanári katedrától, középajtai „kunyhó-jába“ húzódott meg, s első dolga volt elvadult fűvészkertjének rendbehozása. 1793-ban papi hivatalt vállalt Köpecen, de sorsa ezzel sem fordult jobbra: „... elvállaltam a köpeci papságot; az hol igaz, hogy magamnak s terhes és népes házamnak kenyere vagyon, de látja az Isten, hogy sem öltözetünkre, sem egyéb sokféle szükségünkre jövedelmünk nincsen; minden nap szűkölködöm, úgyhogy minden naponként fejem füstí mégyen fel, miképpen folytassam hivatalomat és miképpen használhassak az hazának sok írásbeli gyűjteményeimből, melyeknek megszerzésére fordítottam egész életembeli keresetemnek nagyobb részét; kiváltképpen hogy kénytelenítettem igen terhesen meg is adósodni a múlt igen szűk esztendőkbén, vévén a drága búzának köblit sok személyeinkre tizennégy s több forintokkal is.“ A tudományos munkát azonban nem hagyja abba: „Akármint fessenek is engemet a mégsem szünhető rosszakarók, legyenek védelmem gyanánt szintén másfél száz árkusból álló írásaim, melyekben a haza históriájára tartozó sarkalatos dolgok vannak.“ A rászakadó sokféle gond alaposan megviselte idegrendszerét s lankadó erejével nem tudott ellenállni a gyarló csábításoknak. Ő, aki fiatalkorában mint egyházi ügyész „szemhunyas nélkül“ szigorú ítéletet kért egy részegeskedő pap ügyében, az alkohol mámorával igyekezett feledtetni sokféle csalódását.

A büfelejtésnek ezt a módját már a kortársak különbözőképpen ítélték meg, s akik ismerték és értékelní tudták Benkő hatalmas tudományos munkásságát, a teljesítményt fölébe helyezték a keserűségből fogant gyarlóságnak. Erre figyelmeztetett Európa is. Mikor 1799-ben Bodola János enyedi tanár Angliába utazott, hogy a kollégium ottani pénzügyei körül támadt zavarokat eligazítsa, felkereste az oxfordi püspököt is. A tudós egyházfő hallván, hogy vendége Erdélyből érkezett, nyomban megkérdezte: „Quid facit ille vester Benkő?“ (Mit csinál a ti Benkötök?) Mire az enyedi tanár csak a hazai szóbeszédre emlékezve azt felelte: „Semper bibit“ (Mindig iszik). Erre a püspök előveszi a *Transsilvania* bécsi kiadását és nem kevés maliciával így szól: „Ergo vos, qui non bibitis, cur talia non scribitis?“ (Nos hát ti, akik nem isztok, ilyesmit miért nem írtok?)

Amikor ez az oxfordi jelenet lejátszódott, Benkő már rég elhagyta Köpecet, és visszatért Középajtára. Sorsa egyre nehezebbre fordult. A puszta létért, népes családja mindennapi betevő falatjáért kellett küz-

denie: „oly helyen — panaszolja —, hol semmi gabona nem termett, lehetetlen tíz személyű nyomorult házamnépivel élnem.“ Megpróbál mindent, hogy évtizedek áldozatos munkájával összehordott kéziratok művei hasznosításával valamit lendítsen családjára nehéz anyagi helyzetén. Az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság szervezkedése idején megvillan előtte a remény, hogy végre megfelelő támogatásban részesül, és megindíthatja az erdélyi történelmi források kiadását. Azonban minden igyekezete hiábavalónak bizonyult, s végül is úgy határoz, hogy mindenféle kéziratát eladja 700 forintért az enyedi kollégiumnak.

Benkő pályája mindenik szakaszában különös fontosságot tulajdonított a tudományos ismeretterjesztésnek. A *Magyar Hírmondó* hasábjain népszerűsítő cikkeket jelentetett meg, s a tudományterjesztés új útjait fedezte fel. A pompát kedvelő barokk divatos műformáit, a temetési beszédet is, a halotti emléksorokat is erre használta. A korstílus igényeinek megfelelően az elhunytak hozzátartozói nagy súlyt helyeztek arra, hogy tudós szónokok prédikálják el szeretteiket, és arra is vállalkoztak, hogy az elhangzott beszédet, a legtöbb esetben tetemesen bővített formában, nyomtatásban is megjelentessék. E divatból Benkő nem kevés ötletességgel tudományos hasznót csikart ki. 1777. január 6-án mondta el Cseréi Miklósné Tornya Borbála felett *Téli bokréta* címen 1781-ben kiadott temetési orációját. Ézsaiás próféta igéjét vette alapul: „minden test fű, és annak minden kedvessége, mint a mezőnek virága“; ehhez asszociálta a maga mondandóját: „a felvett igék szerint a fűvekről és virágokról egy keveset szólok, azokból oly csudálatos papi bokrétát kötök.“ És ami ezután következik, voltaképpen nem egyéb, mint tudományos értekezés — a botanikáról! Ember és növény példalózó összehasonlítása után ismerteti a növények részeit, szaporodásukat és rendszerbe foglalásuk ismérveit, majd közelebbi leírását adja azoknak a virágoknak, melyekből a szimbolikus gyászcsokrot kötötte. Lapalji jegyzetben megállapítja, hogy „soha figyelmesebb hallgatókra“ nem talált. A gyászoló gyülekezetnek azokat a tagjait, akikben sikerült érdeklődést támasztania a növénytan iránt, Linné műveinek az olvasására buzdítja: „Akik több példából és fundamentosan akarják érteni ezt a fák és fűvek menyegzőjéről való tudományt, nagy gyönyörűséggel olvashatják Linné Károlynak, több munkái között: *Fundamenta Botanica* nevet viselő tudós írását.“

Tudós barátja, a Bernoulli-tanítvány Fogarasi Papp József marosvásárhelyi tanár halála alkalmával írt emléksoraiban valóságos kis tudománytörténeti összefoglalást nyújt a XVIII. századi Erdély tudományoságának európai kapcsolatairól.

1792-ben egy kedélyes hangú füzetet ad ki a dohányról és természetéről: *Középajtai dohány, melyet nemes Erdély országgyűlése alkalmazásával Kolozsvárra eladni küld Benkő József, Hárlemi Tudományos Társaság tagja*. Régi törvény szerint — írja — az országgyűlés színhelyére „mindenféle míves emberek az ő műveket“ szabadon bevihetik. Ő ezzel az írás „mívvel“ jelenik meg, hogy általa botanikai és történelmi ismereteket terjesszen, reménykedvén a munkának valamelyes anyagi sikerében is: „bízom, hogy az igazi dohányosok, kik úgyis nem szoros márkák a tabákra s pipaszerekre, nem kívánják kevés árúcskában való károsodásomat“. Tudományterjesztő igyekezetében meglepő tudatossággal

vállalta a közvetítő szerepét az egyetemes kultúra és a honi közönség, a világ és a vidék között.

Benkő József élete utolsó szakaszára csak szemünket mélyen lesütve emlékezhetünk. Művelődéstörténetünk meglehetősen bővelkedik a társadalom részéről cserbenhagyott tehetségekben, de ami vele történt, az már nem csupán halátlanság és méltánytalanság, hanem gonoszság.

A hivatal nélkül maradt idős pap különböző felekezeti házasulandókat és székely határőr családokból származó fiatalokat esketett össze felsőbb engedély nélkül. Ez pedig igen nagy bűnnek számított, mert a felekezeti harcokban elmerült egyházak nem túrték, hogy híveik más vallású élettársat válasszanak maguknak, a hadivezérség pedig éberren örködött, nehogy a fiatalok őket illető örökrészükkel együtt házasság révén kiszakadjanak a reájuk kényszerített katonai fegyelem alól. Benkőt vétségeiért többször is törvény elé idézték és végezetül életfogytiglani börtönre ítélték. Akik szánták, azok is csak mielőbbi halálától várták vesszőfutása végét, s a peres iratok tologatásával értek el annyit, hogy a tudós számára előbb nyílt meg a sír, mint a szamosújvári börtön kapuja.

Logikus és természetes, hogy Európa a középajtai történetíró és botanikus életéből a *teljesítményre* figyelmeztet. Felhalmozott kincsei közé sorolta azokat a műveket, melyekből rendszeres képet formálhatott egy kevésbé ismert kelet-európai kis tartomány múltjáról és természetvilágáról, s mind ezért a haarlemi Tudós Társaság szép gesztusával még az ismerés koszorúját is eljuttatta Erdővidékre. Tragédiáját is jól ismerő két kortársa — Gheorghe Şincai és Kazinczy Ferenc — már nem érte be tudományos érdemeinek pusztá regisztrálásával, hanem a kedvetlen viszonyokkal dacosan birkózó *alkotó magatartásnak* emléket állítva a méltánytalanság és gonoszság felett is ítéletet mondott. *Elégiájában* Şincai halás szavakkal emlékezik meg az „igen nemes történetíró“ Benkő Józsefről, ki őt „irodalmi támogatásával nagy mértékben segítette“, s akit „nagyszerű érdemei miatt az enyémhez hasonló sorsra és viszontagságokra juttatta azoknak a vad haragja és irigysége, akik a közért cselekedni óhajtókat a kutyánál is jobban gyűlölik“. Kazinczy pedig így emlékezik meg róla az *Erdélyi Levelekben*: „Akik őt ismerték, tisztelettel szólnak felőle, s nagy dicsérére neki, hogy lelke sugallása ellen soha nem szóla, vagy soha nem úgy, hogy lelkesb olvasóit megtéveszthesse... Vég esztendei szomorúak valának, de dicsősége nagy láng fellobbanásával aludt el.“

E kortársi értékelésekkel egybehangzóan a mai nemzedék is megbecsült hagyományai közé sorolja a művek mellett* a tudás gerjesztésére összpontosított intellektuális erényeket, a magáramaradottságban is közcélú szolgáló, vérbeli tudóshoz illő magatartást. Ugyanakkor a kort és környezetet aszerint is megméri, hogy miképpen bánt a belőle sarjadt, gyámolitást érdemlő tehetséggel.

* Benkő József életének és munkásságának korszerű feldolgozását mindmáig sajnálatosan nélkülöznünk kell, mi több, nem rendelkezünk kéziratos munkáinak, azok másolatokban terjedt variánsainak könyvészeti feldolgozásával sem. A régebbi irodalomból — többek között — haszonnal forgatható Benkő Ferenc *Nemes Benkő József, a haarlemi tudós társaság tagja biográfiája* (Kolozsvár, 1822) és Mikó Imre *Benkő József élete és munkái* (Pest, 1867) című munkája, valamint Ernyey József *Benkő József természettudományi hagyatéka* című tanulmánya (*Botanikai Közlemények*, 1932).